

אור השכל

גליון בית המדרש עיון למחשבה . משיעורי הרב יצחק לאווי

שבת פרשת כי תבא כ' אלול תשפ"ה • גליון ד'

פרק ג: מחלוקת המפרשים בפירוש משנת 'ודע מה שתשיב' [א]

אלעזר. ר"י אברבנאל ב'נחלת אבות' הוא הראשון שמצאתי שמפרש שהם ב' דברים לימוד תורה וידיעת מה שתשיב. ומחבר ודע לפני וכו' אל מי הוא בעל מלאכתך כ'דבר אחד'. ואחריו עוד מפרשים שהבינו כך כנראה.

גירסת הרמב"ם (וכ"י קאופמן) בדבר הראשון מקשרת את הדברים בפירוש, שכן איננו גורס כלל את המילים 'תורה ודע', אלא 'הוי שקיד ללמוד מה שתשיב לאפיקורס'. ואם כן עיקר הציווי בדבר הראשון הוא לשקוד מה שתשיב. אבל גם לגורסים את המילה תורה עדיין הבינו את הדבר הראשון שכולו ציווי אחד לשקוד מה שתשיב. וכך העתיק רמב"ן על התורה (ויקרא ג, ט) אחר שהאריך לדחות פירוש הצדוקים בהקרבת האליה "והוצרכתי להאריך בזה, לסתום פיהם של צדוקים ימחה שמם, כי בדברי תורה נאמר ענה כסיל כאולתו (משלי כו ה), ואמרו (אבות ב יד) הוי שקוד ללמוד תורה כדי שתשיב לאפיקורס".

(בפירוש 'משנת ארץ ישראל' משערים שהמילים 'תורה ודע' המפרידה את הציווי לב' דברים נפרדים נוספו על ידי מעתיקים שהיה קשה בעיניהם שיצווה רבי אלעזר ציווי שלם על שקידת ההשבה לאפיקורס ולכן הוסיפו את דבר לימוד התורה. לגבי טעם הגירסא אין זה אלא השערה, ור' יהודה ליבס במאמרו משער גם להיפך אולי הרמב"ם השמיט את 'תורה' לפי דרכו הפילוסופית. אבל הסברא היא בוודאי סברא הנראית לכמה מפרשים, אך יש לדחותה שהרי עצם חשיבות לימוד התורה דבר פשוט הוא ואין צריך לו אזהרת רבי אלעזר, ובכל אזהרות שאר התנאים על לימוד התורה תמיד יש תוספת חידוש על עיקר החיוב ללמוד בשקידה).

האם ידיעת ההשבה למען האפיקורס או למען

עצמו

בהתאם לחלוקתנו, עלינו לשאול על טעם אזהרה זו ומה מחדש רבי אלעזר בה. האם אינו אלא ציווי על לימוד התווכחות, שאין רבי אליעזר מזהיר אלא שנשקוד לדעת

העמדת הסוגיה במשנת דע מה שתשיב

כאמור בפרקים הקודמים, נחלקו המחנות באשר לשאלה האם ראוי להיות חוקר או מאמין, ובהתאם לכך לפעמים גם בשאלה האם הרמב"ם היה חוקר או מאמין. הבהרנו בהם את החלוקות המושגיות היסודיות שעליהם השאלה עומדת. בפרק זה לא נוסף הבהרה מושגית, אלא נוסף מקורות אשר מהם נראה איך הנידונים שהבהרנו משתקפים בפירושי חכמי הדורות, וכיצד התחלקו פירושיהם במקורות בהתאם לחלוקה זו.

נדמה שאין מקום טוב להשריש בו את הסוגיה הזו מאשר במשנת אבות, שבו נרשמו דברי החכמים באשר לדרך החיים הטובה והנאותה, וכיצד התפרשו להם לאור זה חיי התורה, כאשר נלמד כל זה באריכות בהמשך הלימוד בהקדמת הרמב"ם למסכת אבות. בפרק ב' (ח - יד) שנינו (גירסת הדפוס) "חמשה תלמידים היו לו לרבן יוחנן בן זכאי, ואלו הן, רבי אליעזר בן הורקנוס, ורבי יהושע בן חנניה, ורבי יוסי הכהן, ורבי שמעון בן נתנאל, ורבי אלעזר בן ערך... הם אמרו שלשה שלשה דברים.. רבי אלעזר אומר: הוי שקוד ללמד תורה, ודע מה שתשיב לאפיקורס. ודע לפני מי אתה עמל. ונאמן הוא בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעלתך".

הדבר הראשון כולו הוא לשקוד להשיב

לאפיקורס

שלשה דברים אלה נחלקו בהם המפרשים מה הם, וכמו כן נחלקו גרסאותיהם במשנה. רוב הראשונים מנו (א) הוי שקוד (ב) ודע לפני מי אתה עמל (ג) ומי הוא בעל מלאכתך. (כך גירסת רש"י ומניינו, ולא גרס 'ונאמן הוא', וכ"כ במחזור ויטרי). בחיבור הוי שקוד ללמוד תורה אל התשובה לאפיקורס שווים כל המפרשים הראשונים שראיתי (רש"י מחזור ויטרי רמב"ם רבינו יונה רשב"ץ). כלומר שהוא 'דבר אחד' שאמר רבי

גדולתו של הקב"ה וכו'" מביא בתלמוד בבלי (סנהדרין לח, ב) סוגיה שלמה של דברים על אדם הראשון ובריאתו וחסאו. באמצע סוגיה זו מובא מימרא של רב נחמן, "אדם הראשון כופר בעיקר היה". ואחר כך נאמר, "תנן התם: רבי אלעזר אומר הוי שקוד לתורה ודע מה שתשיב לאפיקורוס. אמר רבי יוחנן: לא שני אלא אפיקורוס נכרי, אבל אפיקורוס ישראל כל שכן דפקר טפי". מיד לאחר מכן מובא עוד מימרא ארוכה של רבי יוחנן "כל מקום שפקרו המינים תשובתם בצידם וכו'".

נשתדל לדייק מה אנחנו מבינים מסוגיה זו בפירושו משנתנו. ראשית מבינים אנחנו כי הבנת התלמוד שה'אפיקורוס' הנזכר במשנה, שווה או דומה אל ה'מינין' הנזכרים במשנת סנהדרין. (היה אפשר לומר שאפיקורוס ומין ב' דברים נינהו, כמו שחילק הר"מ בשמות הללו בהלכות תשובה פ"ג, או פירושים אחרים). שנית לומדים אנחנו כי רבי יוחנן מבין כצד השני בחקירתנו הראשונה, כי הוא עושה אוקימתא וחילוק במשנת רבי אלעזר, לומר דווקא נכרי ולא ישראל לפי שיפקור טפי, ואילו היה תועלת הלימוד מה שתשיב לעונה ולא לשואל לא היה נפקא מינא בזהות האפיקורוס ומינו.

שלישית, והוא ההבחנה החשובה ביותר, לומדים אנחנו כי רבי יוחנן מבין את הוויכוח עם האפיקורוס הזה כוויכוח המבוסס על פירושי מקראות בתורה, שכך נסמכו דבריו על המשנה המדברת על הפסוק המספר שנברא האדם יחידי, ולזה נסמכו גם דברי רבי יוחנן שבכל מקום שמצאו המינים מקור לומר שתי רשויות הם תשובתו בצידו מתוך אותו הפסוק עצמו. אם כן כל הדיון שרבי יוחנן מדבר עליו, הן השאלה והן התשובה, הם דיון פרשני או מדרשי בפירוש התורה, אשר הנחתו הוא שהכתוב הוא מקור האמת והשאלה הוא כיצד לפרשו. אין רבי יוחנן מדבר כלל על חקירה פילוסופית עצמאית המתחילה מבלי הנחות יסוד כלל.

כך מובן החילוק של רבי יוחנן בין ישראל לנכרי, וכפי שמפרש רש"י "אבל ישראל - שהרי הכיר וכפר ומתוך כך מדקדק ולא תוכל להשיבו דבר המקובל לו". כלומר, לנכרי ניתן להשיב תשובה שתתקבל על דעתו בפירוש הכתוב נגד פירוש המינים, מתוך שלא הורגל בלימוד התורה מנעוריו ואינו יודע לדקדק בה. אבל אפיקורוס ישראל שלמד, הרי הוא יודע את כל דרכי הדקדוק בכתוב וכו', ולא ישתכנע מן

מה לענות לאפיקורוס שיבוא לשאול עלינו, ונדאג להכיר את דרכי ראיותיהם ואת האופנים שאפשר להכשילם בתשובה, וזאת מטעמי כבוד או ניצחון או שכנוע אחרים להכיר באמיתת התורה, וכפי שמבינה המחנה ה'דתי' את פעולות הרמב"ם על דרך משל. וכפי שרגילים אנחנו לשמוע דרך כלל שימושים בציטוט המשנה הזו. או שיש בדבריו אזוהרה על ידיעת האמת באופן שיהיה בו תשובה אמיתית לאפיקורוס, כלומר שהדבר הראשון שלו הוא ציווי על ידיעת החכמה בדרך מושכלת ולא בדרך מקובלת, כלומר בדרך המתחילה ללא הנחות יסוד, שרק ידיעה מן הסוג הזה יש בו תשובה על דעת האפיקורוס באמת.

לפי הפירוש השני, האפיקורוס איננו מופיע כאן לשם עצמו, כלומר מטרת השקידה איננו לדעת לנצח אותו בוויכוח, ובאמת אפילו אילו לא היה אפיקורוס אחד בעולם היה רבי אלעזר מזהיר את האזוהרה שלו, וה'אפיקורוס' איננו נמצא כאן אלא כאופן המחשה לידיעת מהו הלימוד הטוב בעיני רבי אלעזר, שתלמד באופן כזה שיש בו גם בכדי להשיב לאפיקורוס. אבל המטרה איננו לשום תשובת האפיקורוס אלא לשם ידיעת האדם עצמו.

פירוש זה נראה מסתבר יותר אם מחברים את כל הקטע הראשון לדבר אחד, שכן רחוק הוא לחשוב שרבי אליעזר ידרוש את השקידה הנאמרת על התורה בספר משלי (כפי שציין הגר"א כאן) 'אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום', ויסב את כולו לכדי לימוד הטענות או אולי הקריאה בספרי המינים וההתלמדות בדרכי הוויכוח למען מציאת תשובות ניצחות לדבריהם, שכל זה איננו דבר גדול כל כך. כמו כן נראה רחוק שעל זה בלבד יבואו דברי החיזוק שלו בהמשך, ודע לפני מי אתה עמל, ומי הוא בעל מלאכתך, שהם נראים דברי חיזוק נגד טורח השקידה הזו. אבל אם מדבר על הטורח עד שיתאמת לאדם עצמו את האמת בדרכי הידיעה בלא הסתמכות על המקובל, הרי זה בוודאי דבר גדול וגם טורח גדול וראוי להזהיר עליו ולהבטיח בעדו כך. נעבור על עיקרי המפרשים למשנה זו ונראה כיצד הם מתחלקים בשאלה זו.

הבנת האמורא רבי יוחנן במשנה זו

על המשנה בסנהדרין פרק ד' "לפיכך נברא האדם יחידי.. ושלא יהו מינין אומרים, הרבה רשויות בשמים, ולהגיד

שקידת התורה שבכתב שממנה טענות המינים אם הבנתו בדברי התלמוד ורבי יוחנן נכונה, עלה בידינו שלפחות כפי הבנת התלמוד, אין שום מקור ממשנה זו לכל ענין החקירה הפילוסופית העצמאית. כפי פירוש זה גם מובן שכל שאלת הנוסח אם כתוב 'תורה ודע' אם לאו הוא וויכוח מיותר, כי גם האפיקורס אין טענותיו אלא מן התורה, ולכן השקידה בתורה והידיעה בה היטב הוא בדיוק מה שיעזור גם בוויכוח עם האפיקורס.

וייתכן לפי פירוש זה לפרש עוד, שכוונת רבי אלעזר הוא דווקא לשקידה בלימוד התורה דהיינו התורה שבכתב. כי עיקר לימוד החכמים היה במשנה, שהמינים על כל סוגיהם אינם מודים בה כלל ואין בונים עליהם את ראיותיהם. אבל החכמים שעסקו בתשובת המינים הוצרכו לשקוד על התורה שבכתב שממנו כל טיעוני המינים, וכפי שמסופר בתלמוד בבלי (עבודה זרה ד, א) "משתבח להו ר' אבהו למיני ברב ספרא דאדם גדול הוא שבקו ליה מיכסא דתליסר שנין יומא חד אשכחוהו אמרו ליה כתיב (עמוס ג, ב) רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקוד עליכם את כל עוונותיכם מאן דאית ליה סיסיא ברחמיה מסיק ליה אישתיק ולא אמר להו ולא מידי רמו ליה סודרא בצואריה וקא מצערו ליה אתא רבי אבהו אשכחניהו אמר להו אמאי מצעריתו ליה אמרו ליה ולא אמרת לן דאדם גדול הוא [ולא ידע למימר לן פירושא דהאי פסוקא] אמר להו אימר דאמרי לנו בתנאי בקראי מי אמרי לנו אמרו ליה מ"ש אתון דידעיתון אמר להו אנן דשכיחינן גביכון רמינן אנפשינן ומעיינן אינהו לא מעייני".

ולפי זה יובן שיש בכך שכר גדול עצמאי ואין השכר לתשובת המינים בלבד, שכן וודאי שידיעת התורה שבכתב הוא דבר גדול גם לשם עצמו ולא לתשובת המינים בלבד, אלא שהסימן לידיעת המקרא כראוי הוא שיודע להשיב בה לשאלות המינים.

אפיקורס נכרי הוא הפילוסוף

אמנם כאשר נראה להלן, כל גדולי הראשונים החוקרים הבינו במשנה זו את מקור לימוד החקירה. ואמנם ייתכן שפירשו את המשנה לפי פשוטה ודלא כהגמרא, ומכל מקום קשה הדבר מעט שלא התייחסו לזה. והרמב"ם בפירוש משנה זו פירשה כפי דעתו ושוב הביא באותו הפירוש את

ההסברים שלך, ואדרבה יפקור טפי לפי שיחשוב שאפילו לרב המדבר איתו אין תשובה לטענותיו.

הוויכוח של רבי יוחנן מדרשי ולא פילוסופי האפיקורס הזה לפי רבי יוחנן הוא אם כן אחד הנוצרים או משאר הכתות, שפרשו גם הם על בסיס המקרא, ולא על בסיס פילוסופי עצמאי, וכפי שאנחנו מוצאים לאורך התלמוד וויכוחי חכמים עם המינים שרובם הם וויכוחים בפירושי הכתוב ובמדרשו. והוא התפרש לרבי יוחנן כאן כ'אפיקורס', כנראה מלשון 'פקר', כפי המשך לשונו. ולא על שם החכם אפיקורס היווני (כפשט המשנה לכאורה, וכן להלן בפרק חלק דנו בבלי מיהו האפיקורס שבמשנה וכנראה שכל הפירושים מניחים שהוא מלשון הפקרות ולא מלשון אפיקוראיים). ובאמת לנו כאשר אנחנו קוראים את הוויכוחים הללו הם נדמים לנו בבירור או משלים לוויכוח פילוסופי או סיפורים מדרשיים בעלמא, כי קשה לנו לראות על מה הוויכוח וכיצד יחלקו בכך כאשר הכל שאלות של דרש הכתוב. אבל האמת הוא שבפועל באופנים הללו התנהלו הוויכוחים בין המאמינים למינים מן הסוג הזה לאורך הדורות כפי שאנחנו מוצאים מתועד מן זמן התנאים ועד זמן הראשונים בוויכוחיהם. ואילו וויכוחים שכליים טהורים העסיקו את חכמים הרבה פחות.

ויש בכאן קושיא עצומה שייתכן שיתיישב בידיעה זו. והוא שאם סבר רבי יוחנן שאין בידו תשובה מספקת לאפיקורס ישראל, וזה בדיוק לפי שהישראל דקדק בתורה ומכיר בה יותר, אם כן מה ענה רבי יוחנן לעצמו. וכי שמח על כך שבידו לרמות את הנכרי שאינו בקי מספיק ולשכנע אותו בפירושו, כאשר הוא יודע בעצמו שמול הישראל היודע יותר טוב את הרקע לא יוכל לנצח. אבל לפי שבכל הוויכוחים הללו לא מדובר בוויכוחים שכליים טהורים שבאמת אם אין לך לענות למי שבקי בדרכיהם נראה שאין לך הצדקה לעצמך, אלא הכל מדובר בוויכוחים רטוריים על בסיס הכתוב, שמעצם הגדרת סוג הוויכוח הזה הוא שניתן להטותו לכל צד ולטהר את השרץ במ"ט טעמים. אם כן מזה שאין בידו להשיב לאפיקורס ישראל המכיר את דרכי המידות שלו אין זה פירכא עליו, כי מי שמתעקש יכול באמת לפרש בתורה את כל כפירותיו ואי אפשר באמת להשיב אותו תשובה ניצחת ואמיתית. והתבונן עוד בזה.

להתלמד בכל דרכי השכנוע המדרשיים לתשובת המינים, דאדרבה ככל שאנחנו עוסקים בזה יותר כך הם פוקרים יותר, וגם כי הם בקיאים יותר בדרכי הכתוב מאתנו שכן זהו יסוד דתם ואילו יסוד דתנו הוא במשנה. וכנראה שהניסיון שלו הוכיח לו כן שאין הוויכוחים הלאה מועילים, וייתכן שגם הניסיון של וויכוחים ישראלים עם הנוצרים וחבריהם לאורך הדורות שלאחריו מוכיח שבשאלות פרשנות הכתובים לא ממש היה לנו ניצחון מוחץ. דווקא כאשר הוויכוח עבר אל הסוג של 'אפיקורס נכרי', דהיינו וויכוח שכלי טהור שלא על בסיס הכתובים, אז בהרבה אופנים ייתכן לנו ניצחון אמיתי. ולפיכך שפיר פירוש הרמב"ם שמכאן שיש ללמוד פילוסופיה כי רק בו תיתכן בכלל תשובת המינים הנכריים ולא התבוססות במעגל המדרשים שאי אפשר שיוביל לדבר אמת אלא ל'פקר טפי'. (ולפי זה המשך דבריו שיש תשובתם בצידם הוא מן התשובות שמיניה וביה אבל באמת אפיקורס ישראל יוכל להשיב גם עליהם)

חילוק רבי יוחנן מן הגמרא. לפיכך עולה על דעתי שאפשר לפרש שחילוק זה בין סוג הוויכוחים שעל פי המקרא וסוג הוויכוחים שעל פי השכל עצמו, הוא בעצמו החילוק שרבי יוחנן מחלק בין ישראל לנכרי. כי האפיקורס ישראל, ולאו דווקא ישראל הגשמי אלא גם כל אשר בשם ישראל יכונה ושואב את סמכותו מן המקרא כישאל, מתווכח הוא על בסיס הכתובים, ובסוג הוויכוח הזה לא באמת אפשר לנצח, שכן מי שבקי בדרכי הכתובים היטב יוכל תמיד למצוא דרך להראות את דבריו או לדרוש אותם. אבל האפיקורס נכרי הוא מתווכח על בסיס דרכי השכל שיש להם אמות מידה ברורים ופשוטים של שאלה ותשובה, ועליו יש לשקוד לדעת כיצד להשיבו. וכן אנחנו מוצאים באמת וויכוחי חכמים עם מינים או עובדי עבודה זרה גוים והם וויכוחים שכליים פשוטים ולא בפירושי המקראות. ונמצא שנוכל לומר שאדרבה סוד כוונת רבי יוחנן בחילוקו בין ישראל לעמים הוא בדיוק הוא לומר שיהיה זה ביטול זמן

פנינים

שכל הקולות כשרין בשופר, לפי שאין הכונה בשמיעת קול עצום צלול יוצא מתוקע בעל כח כמו שדמו רבים שלא תעלה להם שנתם אם לא ישמעו התקיעות מאיש חזק ואמיץ תוקע בכח גדול וזה הכל כי לא כחיל ולא ככח ירצה השם יתברך רק בהעיר הלב מתרדמת הטפשות והיותו חרד לעוזב הבלי זמנו כענין שנאמר אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו ויתכוין לערבב השטן העומד על ימינו לשטנו ויטיב דרכיו ומעלליו ושב ורפא לו כמו שכתב הרב בהלכות תשובה (רבינו מנוח הלכות שופר א, ו)

שימו לב (א) טעם ההלכה שכל הקולות כשרים בשופר הוא לפי טעם התקיעה שעיקרו לעורר את הלב. (ב) יש אנשים המחפשים תוקע אמיץ וחזק כביכול ככה יפתחו להם שערי שמים, כענין שנאמר בהיתול אליהו (מלכים א יח, כז) "קראו בקול גדול כי-אלהים הוא פי ששם וכי-ישג לו וכי-דרך לו אולי ישן הוא ויקץ" ויש גם טעויות פנימיות כאלה, כאילו צעקה גדולה וחזקה הוא עבודת הלב. (ג) בלבול השטן הוא בעצמו התשובה, שהוא שטן הוא יצר הרע הוא מלאך המוות.

יום שלישי: שיעור במורה נבוכים פרק ע"ב ביום (עברית)

בשעה 1:30

יום רביעי: שיעור שמונה פרקים בלעיקוואד

בשעה 8:30

ליל שישי: שיעור בשמונה פרקים בבארא פארק

בשעה 8:30

סדר השיעורים

פרשת נצבים

תשפ"ה

שיעורים חיים

להצטרפות לקבלת הגליון שלחו אימייל

subscribe@ylowy.com

לכל השיעורים והמאמרים ועוד

yitzchoklowy.com